

דברי ברכה: על תורה ומדע

דומני שעלי, כמרצה האורח הראשון, להביע את תודתנו מעומק-הלב לד"ר משה קופל וחבריו על שארגנו את הכנס הזה. אני מלא ביטחון, שכנס זה יצליח במלוא מובן המלה ושכל הדיונים בו יהיו בלי ספק בטוב טעם ורעננות ובשכל בריא.

הזמנתי לפתוח את הכנס הזה בדברי ברכה, והברכה הכי מתאימה העולה בפי היא "ברוך שחלק מחוכמתו ליראיו", כי משימתנו בכנס זה הוא אכן קדושה ונשגבה. הכנס הזה הוא בבחינת "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו" - ואני מקווה שגם "ויקשב ה' וישמע". ובהביאי הערב דברי ברכה לכל המשתתפים והמקשיבים לכנס זה לכבוד ה', תורתו ועולמו, כדאי לציין עובדה היסטורית שכבר הטעים היושב-ראש: לפי מיטב ידיעתי, זהו האירוע הראשון שמשתתפים בו גם אנשי ישיבה יוניברסיטי גם אוניברסיטת בר-אילן; ודווקא באולם של "מכון גרוס" בירושלים, שהוא השלוחה של ישיבה יוניברסיטי כאן בארץ. סוף-סוף הגענו לידי שיתוף-פעולה שהוא לגמרי טבעי, וגם נתמנתי היום באופן רשמי שליח על-ידי עמיתי וידידי פרופ' אקשטיין, נשיא אוניברסיטת בר-אילן, להביא לכם בשמו דברי ברכה ועידוד.

סימן טוב הוא שישנם אנשים בעלי שאר-רוח במוסדות אלה - לרבות "צומת", והחוט המשולש לא במהרה יינתק - רבנים, פרופסורים וחוקרים המתמסרים לנושא של תורה ומדע. ובוה אנחנו מביעים ומבליטים את הרעיון המקודש, המשותף לכולנו, הכא מטעם "היגיון" ו"צומת", והתם מטעם "המפעל של תורה ומדע".

רבתי, לאלה שלא מכירים את ישיבה יוניברסיטי, עלי להודיע לכם כי כמעט שעברו שלושה דורות או יותר שישביה יוניברסיטי מחנכת את תלמידיה ותלמידותיה בתורה ובמדע, בלימודי-קודש ובלמודים כלליים. אלא שרק בשנים האחרונות החלטנו לא רק להעניק את השילוב הזה, אלא גם להתכונן בו, להבין אותו ולהסביר אותו גם לנו גם לאחרים. דעו לכם, שכאשר קראתי את הגיליון הראשון של "היגיון", נתמלאתי התפעלות ושמחה, וממש גמרתי עליו את ההלל. אני תקווה שאנחנו בארצות-הברית נזכה להכיר מקרוב את כל היקף עבודתכם כאן, וגם אתם בארץ תנסו להכיר את מה שאנחנו עושים.

בעוד כמה חודשים נוציא לאור כשניים-שלושה כרכים על נושא של תורה ומדע, ואני הקטן לפני שנה, או פחות, יצא לאור ספרי "תורה ומדע" בשפה האנגלית. גם יש לנו שנתון בשם "תורה ומדע ז'ורנל" שזה עתה יצא לאור הכרך השלישי שלו.

כנס זה יתן אפוא דחף חדש לפעולתנו המשותפת וישמש גם הזדמנות לא רק לחזק ולהתחזק, אלא גם להעשיר זה את זה ברעיונות, בדרכי מחשבה ובגילויי אופקים חדשים, וזהו תפקיד רב-ערך בהתחשב בעובדה שיש הבדל ניכר בהטעמה בין שני הצדדים, כשכל אחד נוטה להתמקד בשטח או במימד אחר של הנושא, אם כי כמובן הם חופפים זה את זה. כנראה שעיקר עבודתכם מרוכזת, מוגדרת וספציפית, כשהמחבר נעזר בתגליות המדע במובן הרחב, כדי להבין לבאר ולהאיר את דברי חז"ל בנושאים הלכתיים, כך שהמדע אמנם משמש (כביטוי הידוע והמפורסם של הרמב"ם) לרקחות, לטבחות ולאופות לתורה; ואילו אצלנו, אם כי יש די מאמרים ומחקרים חשובים מסוג זה, התמקדנו והתרכזנו בעיקר בתשתית הרעיונית, הפילוסופית או האידיאולוגית של כל מערכת-היחסים השוררת בין תורה למדע. אני רואה בזה סימן ברכה, כי לא רק שאסור לזלזל אף באחד מאלה,

אלא אדרבא: אנחנו יכולים וחייבים ללמוד הרבה זה מזה, ומן השמים הניחו לכולנו מקום להתגדר בו.

מכיוון שהתחלתי לדבר על פעולתנו בתחום הרעיוני הזה בהבהרת היסודות הבסיסיים של תורה ומדע, הרשו נא לי להעיר הערה רלבנטית אחת, ואחר-כך להציג בפניכם משהו מאמתחתי-אני. ההערה השולית היא אולי שלילית, אבל לדידי גם חשובה, והיא בנטייה הישנה-נושנה שלנו לסור מהדרך השקטה של התבוננות טהורה לשמה וליפול במלכודת של התנצלות. בדרך-כלל אנו כל-כך מדוכאים מן הביקורת הבלתי-פוסקת של אחינו בני ישראל, יריבנו האידיאולוגים, עד שאנו נדחקים למצב של התגוננות ומרגישים צורך להתנצל ולהצטדק. דבר זה איננו מוסיף כבוד ויקר לנו בסוף המאה העשרים, כשהבעיה עומדת על הפרק, פושטת צורה ולובשת צורה... זה כאלפיים שנה. עד מתי יהיה עלינו לעסוק באפולוגטיקה על כך שמאמינים בני מאמינים, עוסקים בתורה ולומדי תורה, בכל העולם המסובך, השואן והפלאי הזה שאנחנו נמצאים בו, רואים צורך יהדותי להרחיב את האופקים לשם ה'. אמנם, תנאי החיים ששררו בעבר תבעו מאתנו להסביר את עצמנו ולהתנצל על עצם העובדה שאנו עוסקים גם בתורה וגם במדע. עלי להודות, שאכן נכשלתי בעוון זה בספרי, כאשר בכוונה מראש הקדשתי לו שני פרקים שלמים, בתקווה שדברי ימצאו הר בחוגים המתנגדים לכל המפעל הזה, כך שיווצר בינינו איזה דו-שיח נבון ורציני. כוונה זו נכשלה. סופה היה אכזבה ותסכול. לא הצלחנו כהוא-זה לפתוח לבות ולהפיג את ההתנגדות שלעתים היא מרה מאוד.

הגע בעצמך: לפני כאלף שנים חיבר רבנו בחיי את חיבורו "חובות הלבבות" - ספר שנתקבל בכל בית ישראל כספר קדוש ושעלידו זכה המחבר לכינוי "החסיד". אולם טעות חמורה אחת טעה רבנו בחיי: בתחילת ספרו קבע את "שער היחוד", שבו הוא מרבה לדבר על הצורך לחקירה בייחוד ה', כדי לבסס את אמונתנו על אדני-השכל, זאת אומרת: הפילוסופיה הרציונליסטית. רוב הדורות שלאחריו, למרות ההערכה שרחשו לספרו, התעלמו לגמרי משער זה ולא למדו ולא לימדו אותו, או שבפירוש נידוהו ודנוהו לשכחה. והנה, אחד מגדולי החסידות, אדם גדול מאוד, כותב עליו בזה הלשון: "והנה אמר החסיד בעל חובות הלבבות שראוי לחקור ביחוד השם, והנה כמה קשים אלה הדברים, אהה השם אלוהים! הביטו וראו אחי, אשר יאמר החסיד הזה דברים מבלי ראיות נגד התורה, וחס ושלוש פתח לנו החסיד פתח לטעות מההיפוך אל ההיפוך, חלילה לך החסיד הקדוש".

אני שואל אתכם: אם במשך אלף שנה היו וישנם עדיין כאלה שלא רצו לסלוח לארז-הלכנון הזה על עוון היותו איש תורה ומדע נוסח ימי-הביניים - אנו אזובי-הקיר מה נעשה? האם אפשר להמציא התנצלות שתשביע את רצונם של אלה מבני-דורנו הרואים בכל ניסיון להרחיב את האופקים סימן מובהק של פריקת עול? כל העונה בחיוב אינו אלא משלה את עצמו. כל נשכח שהמלה "התנצלות" היא ההתפעל של נ-צ-ל, כאילו זה בא ללמדנו שאדם המרבה להתנצל בפני אחרים סופו שמנצל את עצמו; וכשם שאסור לנצל את הזולת כך אסור לאדם לנצל את עצמו. אכן, הגיע הזמן להיפטר מרגשי הנחיתות ומהמאמצים למצוא חן בעיני אחרים - מאמצים שהם מגוזלי זמננו ומחומסי עתונתנו. וכך הצהיר מורי ורבי, רבי יוסף דב הלוי סלובייצ'ק, השם ירחם עליו

וירפאהו¹, באחת מדרשותיו המפורסמות:

בתוקף הנסיבות שנוצרו במשך השנים האחרונות, כאשר רוב מניינה ורוב בניינה של האומה הישראלית הועתק לארצות המערב ונקשר עם החברה הכללית באורך לשוני וכלכלי ופוליטי, הרי שיטת הפרישות היא איבוד לדעת. עקב שיטה זו קיימת סכנה שנצטמק לידי כת קטנה שלא תאריך ימים. אנו קובעים חגיגית כי יסוד נצחיות התורה מקנה לנו הבטחה, כי אפשר ללמוד את התורה ולקיימה לא רק בבית-המדרש ובגיטו, אלא בכל מקום בעולם, ויהיה זה בית מודרני, מעבדה, קמפוס או בית-חרושת, בחיים הפרטיים או בחיי מלוכה. אין אנו מקטינים את הקשיים ואת הבעיות המסובכות הקשורות עם חיי קדושה בחברה מודרנית, אלא שאנו מאמינים בעלה נעלה כי יכול נוכל לה.

ועדיין חשוב לנו לעצמנו ולמען הכנות האינטלקטואלית שלנו לתהות מחדש מפעם לפעם על קנקני שיטתנו היסודית ולהבהיר, להבין ולחזק את שיטת התורה והמדע בכללותה. הדיון הזה הוא לגמרי בלתי-אפולוגטי. הוא מעין דר-שיח בינינו ובין המקורות בדברי חז"ל לרבותינו הראשונים והאחרונים, וגם רב-שיח ביניהם ובין עצמם, כשאנו כאילו עומדים מן הצד, בדחילו וברחימו, בבחינת "חברים מקשיבים לקולך".

ברשותכם אגיש שני קולות מבין המשתתפים במשך כל הדורות במקהלה קדושה ובתומורת היסטורית זו – קולות המגיעים אלינו משני אחים מהמאה ה-17 למניינם, "ואלו ואלו בנועם מנעימים". הראשון הוא המהר"ל מפראג, כשהוא מתייחס למאמר הידוע של המדרש, "אם יאמר לך אדם יש חוכמה בגויים תאמין; יש תורה בגויים, אל תאמין". ועל זה כותב המהר"ל שחוכמת הגויים "נקראת חוכמה גמורה, שהרי אין מחלק בין חוכמת ישראל – זאת אומרת: התורה – "ובין חוכמת האומות, רק כי לישראל נתן חוכמה מפיו... אבל שם חוכמה על [חוכמת האומות], רק שאין חוכמתה חוכמה א-לוהית, שאיננה נבדלת מהגשמי לגמרי". אחר-כך מוסיף המהר"ל – "ומן הראוי להדגיש זאת – "ואם כן מזה נראה שיש ללמוד חוכמת האומות, כי למה לא ילמד חוכמה שהיא מן השם יתברך".

שאלה ריטורית זו של המהר"ל היא לכאורה כה תמימה ופשוטה, אבל למעשה היא מתחכמת ועמוקה, כלומר: אם כי חוכמת ישראל, חוכמת התורה היא לנו, לעם ישראל, בלעדית, הלא חוכמת האומות היא אוניברסלית, שייכת לכל באי העולם, ואנחנו בתוכם, במידה לא פחותה ממה שהיא שייכת לכל עם אחר, וכי אנחנו עם לא-עם, אשר יפקד מקומנו מליטול חלק בחוכמה אוניברסלית? ועוד: וכי אין המוצא והשורש של חוכמה אוניברסלית זו זהה עם מקור חוכמת התורה אלא רק שהתורה היא מפיו, דהיינו: דרך התגלות ישירה ועל-טבעית לישראל, בשעה שחוכמת הגויים – זאת אומרת: המדע – היא התגלות ה' לכל באי עולם בהדרגה ובדרך הטבע? אין לפסול שום מדע ושום חוכמה, שמקורם ביוצר בראשית, ואין לזלזל בשום ידע בעולם שברא הבורא. וכבר אמרו חכמי הסוד, שהמלה "עולם", הרקע של החוכמה האוניברסלית, נגזרה מהמלה "העלם", כלומר: שה' נמצא בתוך הבריאה כולה, בהעלם ובהסתתר, כמו שנמצא בתורה באופן גלוי וישר, ואלה ואלה מעשי א-לוהים חיים.

אולי כדאי להסביר זאת בנוסח קצת אחר: הקדוש-ברוך-הוא מופיע לנו בספר בראשית כבורא העולם וכל מה שיש בו, מן הגלגלים עד לפחות מהבריות, ובלשון חז"ל: מביצי

1. מאז שנאמרו דברים אלו הלך לעולמו פאר הדור, מו"ר הגרי"ד טולוביץ' זצ"ל, ביום יט' ניסן תשנ"ג. יהי זכרו ברוך. – המערכת.

כינים ועד לקניינראם. הוא בורא הטבע, וכינויו הוא "א-לוהים" - "בראשית ברא א-לוהים". השם "א-לוהים", כינוי לשם יתברך, מופיע תמיד בתחילת בראשית; ואילו בספר שמות הוא מתגלה על הר-סיני כמלמד תורה ומצוות וכורת ברית ושם הוא מופיע לא כיוצר בראשית, יוצר הטבע, אלא כאדון ההיסטוריה, ושמו - שם הוי'; ולפיכך אנחנו אומרים פעמיים בכל יום: "שמע ישראל ה' א-לוהינו ה' אחד". ולא רק שאין שתי רשויות חס-ושלום באופן ממשי ואובייקטיבי, אלא שגם אנו המשקיפים, אנו בני-אדם, עלינו לאחד באופן סובייקטיבי, את ה' א-לוהינו, לחיות באופן קיומי את האחדות הזאת של בראשית ושמות, של התגלות ה' באופן ישר והתגלות ה' בהדרגה ובעקיפין בתוך הטבע. דרך אגב, זה דומה לאחד מן הפירושים החשובים של פסוק זה של שמע.

עכשיו נדון בקול השני. מה שמהר"ל קובע במישור הרעיוני, משלים אחריו אחיו הבכור רבי חיים בן בצלאל בנימה היסטורית: התרחקותם של רוב חכמי אשכנז לדורותיהם מן הלימודים הכלליים נובעת לא מתוך הכרעה רצונית ומודעה שלהם, אלא עקב העובדה שהגויים הכריחו אותנו להזניח את לימודי המדע. וזה לשונו: "כי בהיות שהגלות המר והארור הזה גבר עלינו מיום ליום, נתמעטו הלבבות. על כן ראו אבותינו, בפרט חסידי אשכנז, למשוך את בניהם אחר התלמוד בלבד". כלומר: ההסתייגות מלימוד מה שהמהר"ל קורא חוכמת האומות היא בגין האנטישמיות, ואנחנו הפכנו את המצוי לרצוי, הזנחנו את המדע האוניברסלי וכביכול ריחקנו את ספר בראשית משאר חומשי התורה. כך מלמדנו רבי חיים בן בצלאל.

עכשיו יורשה לי לעסוק קצת בתוכן הרצאתי הערב ולדון בחידוש אחד שהצעתי בספרי (שמטעמים נעלמים ממנו איננו נפוץ בארץ וכמעט שלא הגיע כלל לשוק הספרים כאן). אם כי חז"ל קבעו שדברים שבכתב אסור לאומרם בעל-פה, שתי תשובות בפי: אחת, שאני מוסר לכם רק ראשי-פרקים, בשינויים ובקיצור נמרץ; ושנית, אין אני מתיימר שדברי הם בגדר כתבי-קודש...

הבעיה שאני מציג היא לא אם מותר לעסוק במדע או בכל מקצוע חילוני אחר ולא אם זה גובל באפיקורסות חס-ושלום, אלא שאלה יותר נועזות: האם אנחנו חייבים ללמוד מדע, ואם כן - איזה מדע? האם יש ערך דתי או תורני במחקר של המדע? שאלתי איננה מופנית דווקא לנושאים שאנחנו עוסקים בהם בכנס זה של היגיון בשניים-שלושה ימים אלה, זאת אומרת: בירור סוגיות הש"ס לפי המדע. לי אין ספק בכלל, שכלשון ההלכה עניין זה הוא קיום מצוות תלמוד-תורה, פשוטו כמשמעו, ואין אנחנו צריכים לשום הסברים או התנצלויות, כי מה לי אם אני משתמש במונחים של חפצא וגברא או של קיום ומעשה המצווה - מונחים שנתחדשו על ידי האחרונים; או שאני משתמש במונחים אחרים השאולים מעולם המדע. הרי בסופו של דבר אני רוצה להבין מה שחז"ל אמרו, מה שהתורה אומרת. זה פשוטו כמשמעו לימוד התורה בלי פניות והתחכמויות.

מה שמעניין אותי הוא דבר אחר לגמרי: מי שעוסק במדע, בכל אחד מהמקצועות השונים של המדע המודרני, האם אפשר שבמסגרת עבודתו היומיומית יימצא איזשהו שהוא ערך דתי, ערך תורני? בספרי עברתי על ניסוחים שונים של תורה ומדע וסידרתי אותם בשישה דגמים, או מודלים בלע"ז, כולל הרמב"ם, ר' שמשון רפאל הירש, הרב קוק וכו'. האחרון שבהם והחביב עלי ביותר הוא הדגם החסידי. אין זאת אומרת - וברצוני להדגיש זאת - שהיו ממורי החסידות שנקטו איזושהי שיטה של תורה ומדע. לא ולא. אדרבא: הם הצטיינו בזה שכמעט פה אחד התנגדו ללימודים כלליים. אלא מאי, ניסיתי להסיק מסקנות הגיוניות מהנחותיה הבסיסיות של מחשבת החסידות לגלות את הטמון במערכת החסידות לזרמיה השונים, כדי שיקרינו אור על דורנו ובעיותיו.

ה

כידוע, החסידות דוגלת ברעיון של קרבת הא-לוהים לעולמו של האדם - "מלוא כל הארץ כבודו" ו"לית אתר פנוי מיני", כלומר: אין מקום שאין שם א-לוהות. ואמנם, רוב הבניין האידיאולוגי של החסידות נשען על יסוד זה של האימנציה הא-לוהית - הימצאות הא-לוהים בתוך העולם, בתוך-תוכה של הבריאה. וכך העולם כולו, הטבעי והיומיומי, מופיע לפנינו בפנים חדשות מלאה וגדושה אפשרות של קדושה, כמעין בלתי-פוסק ובלתי-צפוי של אנרגיה דתית ויצירה רוחנית שלפעמים היא די דרמטית.

אחת התוצאות של האימנציה הזאת, של קרבת א-לוהים (בלשון הזוהר: "ממלא כל עלמין") היא רעיון שכבר בא לידי ביטוי על-ידי גדולי החסידות הראשונים - רעיון קצת מסוכן, שכן כלולים בו יסודות העלולים להיות אנטי-נומיים, כנגד ההלכה. זהו מושג ה"עבודה בגשמיות". שורשי הרעיון כבר נמצאים במדרש. כך, למשל, במדרש תלפיות אנו קוראים, שחנוך הנזכר בספר בראשית היה תופר מנעלים ועל כל תפירה ותפירה היה אומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". הוא מצא איזו התקשרות לא-לוהים בכל אקט של תפירה.

עבודת ה' מתבטאת אפוא לא רק בתורה, בתפילה ובקיום המצוות - הדרך הנורמטיבית של היהדות - אלא גם במישור של הרשות, כלומר: משהו נייטרלי שאיננו בגדר חובה, מצווה או איסור; וכל זה בזכות האמונה שא-לוהים נמצא לא רק בתורה, אלא גם בעולם הטבעי, מה שאנחנו קוראים היום העולם החילוני. עבודה בגשמיות פירושה, שהאדם יכול לעבוד את ה' גם מתוך החיים השגרתיים, היומיומיים, הגשמיים, שההלכה לא חורצת עליהם משפט.

גדולי החסידות הורו, שיש שני סוגי עבודת ה': "עבודה ברוחניות", שהיא העבודה המעולה, כגון עבודת ה' על-ידי תלמוד תורה, תפילין, מזוזה ושאר המצוות. סוג שני הוא "עבודה בגשמיות", באמצעות ה"עולם" והמעשים הגשמיים שאנחנו נתקלים בהם בכל עת ובכל שעה. ואני חוזר על מה שהזכרתי: זה תואם מה שאומרים המקובלים, ש"עולם" משמעו "העלם"; שכל העולם הוא רק מסווה לא-לוהות, לא-לוהים, ולפיכך רועה אחר לכולם, ואדם יכול להגיע לידי התרוממות רוחנית אפילו במעשים פשוטים שאין להם שום ערך הלכתי לא לחיוב ולא לשלילה, אם רק כוונתו היא לשם שמים. על רקע מושג זה קל להבין שמכאן קצרה הדרך להגיע לתיאוריה של תורה ומדע. סוף-סוף, אם הקב"ה נמצא בטבע הדומם, בשרוך-הנעל של הסנדלר, במאכל ובמשתה, בחיי אישות ובמשא-ומתן, מדוע אין הדבר כך במוח האנושי? מדוע לא במשוואה מתימטית, בתיאוריה פיזיקלית, בתגלית כימית ובכל מערכת הביולוגיה המולקולרית? אם בשוק ובמשק, מדוע לא במדע ובמעבדה? אדרבא ואדרבא: לפי משנתו של האר"י הקדוש, שהחסידות בונה את בניינה האימנטי עליה, הא-לוהות נמצאת באופן יותר גלוי במוחו ובלבו של האדם מאשר ברגליו, במדבר יותר מאשר בחי, מבחי יותר מאשר בצומח ובצומח יותר מאשר בדומם; ואם כן, ה"עבודה בגשמיות" של איש-המדע היא יותר קרובה ל"עבודה ברוחניות" מאשר סתם עבודה בגשמיות של סנדלר, של איש-עסקים או של מישור אחר. ואולי בכלל יש לקבוע סוג שלישי של עבודת השם, שהוא כעין מצב-ביניים: אם הדרגה הרמה ביותר היא "עבודה ברוחניות", כלומר: תורה ומצוות, והנמוכה, אם כי מאוד חשובה, היא "עבודה בגשמיות", כי אז כל המפעל של המדען - כמוכח, כוונתו לשם שמים, כיאות לאדם הדוגל ברעיון של תורה ומדע - הוא "עבודה בשכליות", באינטלקטואליות, כך שיש שלושה סוגים של עבודת ה': ברוחניות, בשכליות ובגשמיות.

ההבדל כמוכח הוא בכך שעבודה ברוחנית היא דבר אובייקטיבי: תלמוד תורה, תפילין וכל המצוות אינם תלויים בכוונתי ובתודעתי. עלי לקיימם, בין אם ברצוני בכך ובין אם

לאו. סוף-סוף אנחנו פוסקים להלכה שמצוות אינן צריכות כוונה בדיעבד. שתיים האחרות, זאת אומרת: עבודה בגשמיות ועבודה בשכליות, הן כולן סובייקטיביות. האוכל והשותה ואינו מכוון את לבו לשמים, אין לו שום מגע עם תודעת הא-לוהות בעולם. אם הוא אוכל ושותה וכוונתו לשמים, הרי זה כמקריב קורבן והוא מקיים דבר שבקדושה. כך המדען, כשהוא מתעסק במדע שלו - ללא הבדל אם הוא פועל לשם יישום המדע לבירור סוגיא בתלמוד; מתוך ידיעה שבאותו מעמד הוא עוסק בגילוי סודות הטבע שכרא א-לוהים - אין זה עניין חילוני, אלא נושא של תורה ומדע. וזהו המובן של "כל כוונותיך יהיו לשם שמים" נוסח החסידות - דרגה יותר נשגבה מהמובן הרגיל, דהיינו: הוא עושה זאת לשם שמים רק בהדרגה. - עובד במעבדה כדי שיוכל להתפרנס, ולהתפרנס כדי שיהיה בידו לחיות ולזכות בכך להניח תפילין או ללמוד תורה.

וכמה מעלות טובות להתבוננות זאת בתורה ומדע כעבודת השם: אחת, שהלהט החסידי, פרי האמונה האיתנה באימנציה, שהיא הקרקע האידיאולוגית של החסידות, מלווה גם את המדען הפועל במקצוע שלו, וזה מעניק לו מימד אחר בחייו היומיומיים - מימד של יראת-ה' ועבודת-ה' בהתלהבות שקטה; ולא רק באופן תיאורטי, אלא גם במובן אמוציונלי וקיומי. ושנית, כמו שאמרתי, שלפי זה הערך הדתי של פעולת המדען איננו תלוי דווקא בתוכן מחקריו ולא על היישום או חוסר-היישום של הידע אל על איזה היבט של תורה, אלא כל מחקר מדעי כשלעצמו, הודות לתודעתו ולהכרתו של החוקר המדעי, הוא מעין חשיפת הא-לוהות הטמונה בטבע והיא עבודת-ה'; ואפילו אם בתוכנו או בתוכנית עבודתו המדעית אין איזשהו קשר ישיר לתורה. לשון הפילוסופים, האפיסטמולוגיה כאילו יוצרת מצב אונולוגי, וזה חשוב שבעתים מסתם ערך אינסטרומנטלי.

ייתכן, שדווקא הרחבת המושג של תורה ומדע מעבר למפגש או לעימות ישיר בין תורה למדע ייחשב כפגם, אבל אינני מסכים לכך. אינני משוכנע שזהו פסול בדגם החסידי. אדרבא: לא כל יהודי דתי שהוא מדען יכול להתמסר כל-כולו, ותמיד, להתמודדות ישירה בין תורה למדע ולגלות חידושים בש"ס באמצעות המדע. אני מעריך מאוד את מי שמזלו משחק לו ויכול להתעסק בזה במשך כל הקריירה שלו, אבל אני חושב שכדאי בהחלט לקבוע ולמצוא את הערך הדתי גם לעבודתו הרגילה של המדען הדתי. זאת ועוד: אני מאמין שהדבר יעודד אותו להגביר את עיסוקו בתורה עצמה, בעבודת ה' ברוחניות, ולא להיפך.

העוסקים בגבול שבין תורה למדע, ביחסי-הגומלין ובעימות שביניהם, אינם זקוקים להנמקה עיונית נפרדת מאלה שעוסקים בכל מקצוע בנפרד. אשריהם ואשריכם, שכאשר הם או אתם מקרבים זה את זה ומתבוננים ביחסים שביניהם ובמגמה להשתמש במדע כדי להבין סוגיא בש"ס או לנצל את אור התורה כדי להאיר את הנתיבות המוסריות של המדע ושל האנושות כולה - הרי בזמן זה מקיימים גם את עבודת ה' בשכליות וברוחניות, ואין לך אושר גדול מזה.

...

דומני שהארכתי יותר מדי. הוזמנתי בתחילה לשאת דברי ברכה, ודברי הברכה שלי הם בגדר של "ברכה ארוכה". והנה, לפי התלמוד, ברכה ארוכה היא ברכה הפותחת בברוך וחותרת בברוך. מילא, התחלתי בברכה, אז תנו לי לסיים בברכה: חזק וברוך, ויהי רצון שתשרה השכינה במעשי ידיכם; שההידברות בינינו תוסיף שבח למי שהוא גם נותן התורה וגם יוצר העולם, למי שהגוף שלו והנשמה שלו. ההרצאות, השאלות והתשובות, לרבות חילוקי-הדעות שמן הנמנע שיעלו על הפרק, כנהוג בין תלמידי-חכמים,

יהיו לרצון לפניו וייחשבו לפניו כעבודת ה' אמיתית בכל המובנים. נזכה אפוא כולנו להרחיב את ידיעתנו, להעמיק את בינתנו, להרחיץ את תורתנו ולהאריך את שיתוף-פעולתנו לשנים רבות, וכך לקרב את הגאולה השלמה.